

EKONOMICKÉ ASPEKTY KONVERZE ČESKÉ (ČESKOSLOVENSKÉ) ZBROJNÍ VÝROBY

Prof. Ing. Ladislav IVÁNEK, DrSc.

Anotace:

V článku jsou na základě údajů z historie zbrojní výroby v ČR (ČSFR) ukázány některé faktory, které provázely útlum zbrojní výroby a jejich dopad na konverzi a strukturální změny české a slovenské ekonomiky. Dále jsou uvedeny způsoby zabezpečování alternativních výrobních programů v prostředí tržní ekonomiky a naznačeni činitelé a podmínky dalšího vývoje českého zbrojního průmyslu.

Československo patřilo mezi země s dlouholetou tradicí zbrojní výroby. Již v období mezi první a druhou světovou válkou vyrábělo téměř všechny základní druhy výzbroje a vojenské techniky a ve světovém vojenské exportu zaujímal jedno z předních míst.

V poválečném období dosáhla čs. vojenská produkce největšího rozsahu v r. 1987, kdy představovala asi 29 mld. Kčs. Její podíl na celkové průmyslové výrobě činil téměř 3 % (v ČR 2 % a v SR 6 %) a na produkci strojírenství 10—11 % (v ČR 6 % a v SR 24 %). Na výrobě zbraní se podílelo více než 100 podniků, z nich v České republice přibližně 60.

Bezprostředně v oblasti vojenské produkce pracovalo asi 73 tisíc osob a nepřímo se na ní podílelo, podle různých odhadů dalších 50—70 tisíc pracovníků. Čs. vojenská produkce byla asi ze 30 % určena k zabezpečení vlastních ozbrojených sil a ze 70 % na vývoz. Asi 50—60 % naší zbrojní produkce směřovalo do SSSR a dalších zemí bývalé Varšavské smlouvy, čímž byly pokrývány i dovozy zbraní z těchto zemí. Přibližně 10—20 % pak bylo exportováno do třetích, zejména rozvojových zemí. V období 1984—1988 vyvezlo Československo vojenskou produkci za 2,7 mld. dolarů (v cenách r. 1985) a zaujalo tak 7. místo mezi světovými exportéry zbraní.

Z územního hlediska připadalo více než 60 % zbrojní výroby na Slovenskou a necelých 40 % na Českou republiku. Pokud jde o věcnou strukturu, pak v České republice je rozvinuta zejména výroba ručních zbraní, munice, automobilní a letecké techniky

a vojenské elektrotechniky a elektroniky. Na Slovensku byla soustředěna hlavně výroba těžké vojenské techniky – tanků, bojových vozidel pěchoty a dělostřeleckých systémů.

V období 1988—1989 pak nastává pokles československé zbrojní výroby, který byl podmíněn řadou vnějších i vnitřních faktorů. Rámec tomuto procesu vytváří všeobecné zmírňování mezinárodního napětí ve druhé polovině 80. let, změny světové vojenskopolitické situace, směřující k rozpadu vojenské bipolarity Východ – Západ a k zániku koalice států Varšavské smlouvy. K tomu pak přistupují zásadní vnitřní společenskopolitické a sociálněekonomické přeměny, které se promítají i do vojenské oblasti a jejího ekonomického zabezpečení. Dochází k poklesu vojenských výdajů, ke snižování stavu ozbrojených sil, k omezování zbrojní výroby a ke koncipování nové obranné strategie.

Za této situace se prosadila orientace na výrazné omezení vojenské produkce v poměrně krátkém časovém období. Šlo zejména o zastavení výroby tanků a bojových vozidel pěchoty i útlumu další vojenské produkce. Bylo stanoveno, že v r. 1992 by se proti r. 1987 měla čs. vojenská produkce snížit o 85—89 %. V České republice měl v období 1987—1992 tento pokles dosáhnout asi 80 % a ve Slovenské republice více než 90 % .

Pouhý útlum zbrojní výroby by mohl vést ke komplikacím hospodářského a sociálního vývoje. Mělo by proto docházet k její konverzi, tzn. k převádění vojenských výrobních programů na produkci mírového určení.

Při řešení ekonomických problémů odzbrojení je věnována značná pozornost i vytváření příznivých podmínek a předpokladů úspěšné konverze, které mohou eliminovat případné hospodářské potíže a komplikace v jejím průběhu.

Mezi obecné předpoklady úspěšné konverze patří zejména její důkladná příprava, koncepčnost, plynulost a postupné uskutečňování v delším časovém období. Problémy konverze je také možno úspěšněji řešit v období vzestupu ekonomiky a jejího rychlejšího růstu, než v době hospodářské stagnace.

Ekonomická teorie odzbrojení a konverze se po 2. světové válce formovala a rozvíjela v období studené války a bipolarity Východ – Západ. Zabývala se problémy konverze v podmínkách zemí s tržní ekonomikou na jedné a centrálně řízeným plánovaným hospodářstvím na druhé straně. Nevěnovala přitom pozornost možnosti průběhu konverze na přechodu od centrálně plánované k tržní ekonomice, tedy situaci, k níž v bývalých socialistických zemích došlo v 90. letech. Tento transformační proces přinesl do teorie i praxe konverze v postsocialistických zemích některé nové rysy a specifické problémy, což se projevilo i v České republice.

V našich podmínkách představuje konverze významnou a specifickou součást strukturálních změn české a slovenské ekonomiky. Mezi její podstatné rysy dále patří značný rozsah, který se ve světě zpravidla ani nepředpokládá, vysoké tempo konverze, poměrně velká nerovnoměrnost průběhu útlumu a to jak v ČSFR jako celku, tak i v jednotlivých republikách. K tomu přistupovalo zaostávání náhradních programů za velmi rychlým snižováním vojenské produkce a nedostatečná koncepčnost, která se projevila jak v pojetí útlumových programů vojenské výroby, tak i rozvojových programů

náhradní produkce mírového určení. Počátkem 90. let se konverze uskutečňovala v poměrně nepříznivých podmínkách hospodářské recese, zejména poklesu výroby, zvyšování životních nákladů, značné platební neschopnosti podniků i některých dalších ekonomických a sociálních problémů.

Ve svém celku pak zásadní význam má skutečnost, že konverze probíhá v období přechodu od centrálně řízené k tržní ekonomice a je bezprostředně ovlivňována hlavními principy a hospodářskými a sociálními důsledky transformačního procesu.

Zabezpečení průběhu konverze se v našich podmínkách soustřeďovalo zejména na dva okruhy problémů: předně, na překonávání důsledků náhlého útlumu zbrojní výroby, a za druhé, na přípravu a zavádění nových výrobních programů a jejich odbytové zajištění.

V důsledku náhlého útlumu vojenské produkce vznikly čs. zbrojním podnikům ztráty, které se původně odhadovaly na 10—15 mld. Kčs. Jejich podstatnou část, asi 70 %, představovaly nepoužitelné zásoby (hlavně strategických surovin) a nevyužitelná, zpravidla jednoúčelová, výrobní zařízení. Později byly částky na tyto zásoby a základní prostředky redukovány na 4,3 mld. Kčs (z toho v ČR na 1 mld., a v SR na 3,3 mld. Kčs). Federální vláda uvolnila na jejich částečné odkoupení 2,6 mld. Kčs.

V roce 1990 požadoval zbrojní průmysl na konverzi dotaci ve výši 2 mld. Kčs a na období 1991—1992, kdy se předpokládalo, že bude konverze kulminovat, další necelé 4 mld. Kčs. Ze státního rozpočtu byla však v roce 1990 deseti zbrojním podnikům vyčleněna pouze celková částka 1,2 mld. Kčs.

Při zabezpečování alternativních výrobních programů však podniky narážely na závažné ekonomické bariéry a problémy, zejména na nedostatek prostředků, které byly zpravidla v počáteční fázi konverze poměrně vysoké.

V roce 1991 téměř 100 podniků s vojenskou výrobou zpracovalo více než 300 projektů náhradní produkce s náklady na realizaci ve výši 26 mld. Kčs. Z toho na rok 1991 připadalo 7,1 mld. Kčs, z nichž podniky byly schopny vlastními prostředky a předpokládanými úvěry schopny pokrýt asi 47 % a žádaly o finanční pomoc státu ve výši 3,6 mld. Kčs. Federální vláda však na rok 1991 uvolnila na tento účel, vedle 0,5 mld. Kčs na prodloužení existence fondu speciální techniky, z fondu strukturálních změn pouze 1,5 mld. Kč, což přispělo k financování 125 projektů v 66 podnicích. Z této částky připadalo na ČR 0,3 a na SR 1,2 mld. Kčs. V roce 1992 pak požádalo o dotaci 62 podniků na 172 projekty (z toho 97 nových) s náklady ve výši 14,7 mld. Kčs a s účastí státu 2,7 mld. Kčs. Uvolněna byla pouze 1 mld. Kčs (ČR 0,21 mld. a SR 0,79 mld. Kčs), a to ve prospěch 90 projektů ze 46 podniků. Po rozdělení ČSFR byla státní podpora konverzi řešena již odděleně a odhaduje se, že v r. 1993 dosáhla v SR výše 500 mil. Sk a v ČR 120—150 mil. Kč.

V historické situaci první poloviny 90. let byly české podniky se zbrojní výrobou nuceny řešit složité problémy konverze v procesu adaptace na podmínky trhu. Souběh úkolů konverze a transformace kladl značné nároky na finanční, materiálové i lidské zdroje a vyžadoval komplexní přístup podnikové sféry, státu i regionů. Mezi klíčové

ekonomické problémy konverze a v našich podmínkách i adaptace zbrojních podniků na podmínky tržní ekonomiky patří problém kompenzace státní vojenské poptávky. Mezi způsoby kompenzace vojenské poptávky je v zemích s tržní ekonomikou připisována významná úloha změnám ve struktuře státní poptávky při zachování jejího objemu. Tím se rozumí přesun vojenské poptávky do jiných oblastí, zejména na rozvoj ekonomické a sociální infrastruktury (např. dopravy, energetiky, ochrany životního prostředí apod.) cestou změn ve struktuře státního rozpočtu. V našich podmínkách však restriktivní finanční rozpočtová a měnová politika směřovala k omezování státní poptávky. Vzhledem k růstu životních nákladů se počátkem 90. let výrazněji nezvyšovala ani soukromá spotřební poptávka po průmyslových výrobcích dlouhodobé osobní spotřeby, která by rovněž mohla příznivě ovlivnit odbyt náhradní produkce mírového určení. Rovněž ve výrobní sféře, se vzhledem k závažným ekonomickým problémům zmenšovala investiční poptávka podniků, což dále oslabovalo odbytové možnosti alternativní civilní produkce vojenských podniků. Ve směru omezování poptávky a tedy i možností kompenzace vojenské poptávky působily i problémy odbytu našich výrobků na světových, jak východních, tak západních trzích.

Mezi nejvýznamnější kroky přechodu k tržní ekonomice patří transformace vlastnických vztahů, která se v oblasti průmyslové výroby uskutečňuje cestou privatizace, a to v různých formách. I přes některé úvahy o specifice zbrojních podniků zůstává skutečností, že pro ně neexistovala žádná zvláštní legislativní ustanovení a vztahovaly se tedy na ně všechny privatizační právní normy s tím, že případný rozsah státní majetkové účasti může doporučit zakladatel (tzn. příslušná republiková ministerstva), ministerstvo pro privatizaci nebo vláda.

Mezi předpoklady a nejnáléhavější úkoly adaptace podnikové sféry do podmínek tržní ekonomiky patří vznik nové podnikatelské kultury a příprava podnikových manažerů v tomto směru. Pro zbrojní podniky je tento úkol zvláště obtížný vzhledem k jejich místu a fungování v dřívější centrálně plánované ekonomice. V jejím rámci byly totiž administrativně direktivním systémem ještě více svazovány a pevněji řízeny, než podniky, orientované na civilní produkci.

Systém řízení a fungování zbrojních podniků se promítal i do činnosti podnikového managementu v omezování jeho podnikatelských zkušeností.

Do poloviny 90. let se ve srovnání s rokem 1987 snížil objem české vojenské produkce i jejího exportu asi na 1/10 a nezaměstnanost ve vojenském průmyslu přibližně na 1/5, což nepříznivě ovlivňovalo vývoj výroby a zaměstnanosti v navazujících odvětvích a oborech. Odhaduje se, že v důsledku prudkého poklesu zbrojní výroby se její podíl na celkové průmyslové výrobě České republiky snížil ze 2 % v roce 1988 na 0,4—0,5 % v letech 1993—1994 a na strojírenství ve stejném období ze 6 % na necelé 1 %. V rámci snížení vojenského rozpočtu silně poklesly zejména výdaje na investice a nákup vojenské techniky, což vedlo k podstatnému omezení armádních zakázek. Řada závažných problémů se v českém zbrojním průmyslu projevila i v důsledku rozdělení federace na dva samostatné státy.

Současná situace v českém zbrojním průmyslu není příliš přehledná. Řada podniků již zcela opustila oblast vojenské produkce, jiné i při zaměření na civilní programy zakonzervovaly část zbrojních kapacit a zachovávají si možnost obnovení vojenské produkce a některé se i nadále, byť v omezené míře, orientují na vojenskou produkci pro potřeby armády a možnosti exportu. Určité kapacity zbrojní výroby zůstaly zachovány zejména v oblasti leteckého a automobilového průmyslu, dělostřelecké techniky, pěchotních zbraní a munice, pyrotechniky i radioelektroniky.

Během uplynulého desetiletí, kdy se československý a v jeho rámci zpočátku i český zbrojní průmysl, stal významným prvkem strukturálních změn a v transformačním procesu řešil i složité problémy konverze se současně začaly vytvářet některé předpoklady jeho dalšího vývoje. Postupně se začaly vytvářet základní prvky její nové struktury založené na oborech, které prokázaly svou životaschopnost a zčásti i konkurenční schopnost na zahraničních trzích.

Vytváření podmínek dalšího vývoje českého zbrojního průmyslu a formování jeho struktury bude záviset na řadě činitelů, mezi něž patří zejména upřesňování národní obranné strategie a koncepce ekonomického zabezpečení obrany, na tomto základě i průmyslové obranné politiky a realizace a průhlednost akvizičních plánů armády České republiky (AČR). Vedle rozvojových programů vojenské produkce budou další vývoj našeho zbrojního průmyslu ovlivňovat i jeho exportní možnosti a mezinárodní spolupráce se světovými výrobci vojenské techniky. Ukazuje se i **nutnost změn ve struktuře českého zbrojního průmyslu**, která neodpovídá potřebám i možnostem ekonomického zabezpečení obrany ČR v současných podmínkách a jejího členství v NATO. K rozvoji české zbrojní výroby může pozitivně přispět i prohlubování spolupráce vlády, jednotlivých ministerstev, Asociace obranného průmyslu a zbrojních podniků.

Reálnost řešení uvedených předpokladů dalšího rozvoje české zbrojní výroby je však rozhodujícím způsobem limitována prostředky vyčleněnými na obranu a její ekonomické zabezpečení.

Literatura

- Čechák, O., Ivánek, L., Krč, M., Šelešovský, J.: Zbrojní výroba – konverze – obranyschopnost. Praha 1993
Dosavadní poznatky z průběhu konverze zbrojní výroby. Ved. úkolu O. Hlaváčková, zpracovatelé Ivánek, L., J. a kol. VÚVTR. Praha 1991
Hospodářské a sociální důsledky odzbrojení. OSN New York 1964
Konverze zbrojní výroby. Řešitelé J. Vráblík, M. Kocevová, L. Ivánek, A. Vajdová. ÚÚNV. Praha 1992
Köllner, L. – Huck, B. J.: Abrüstung und Konversion. Frankfurt/New York 1990
Materiály FMH, FMF, zbrojních podniků ČR
Schmögnerová, B.: Zvláštnosti adaptácie podnikov SR v konverzii, ÚJET SAV, Bratislava 1992
Stankiewicz, W.: Konwersja zbrojeń. Oczeikiawania a fakty. Warszawa 1999
Wulf, H.: Was heisst Rüstungskonversion. Hamburg 1988
Review Czech Defence & Aviation Industry No 1, 2, 3/2000, 1/2001

